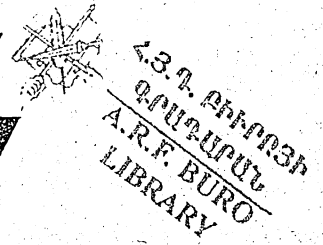

ԴՐՈՇՆԿ

„ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ “ ՕՐԳԱՆ

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԿՐ ՅԱՂԹԻ

Յուլիս, 1894 թ.

Մեր յեղափոխական կեանքն իր արագ զարգացման հետ և ծանր րոպէներ է անց կացնում: Հայ ժողովուրդը ներկայանալով բացարձակապէս երկրի յեղափոխական տարրը, իր վրայ է դարձրել կառավարութեան ամբողջ ոյժը: Կուր Վաղուց է սկսված և կառավարութիւնը չի խնայում ոչ մի միջոց, ոչ մի ոյժ յաղթութիւնը տանելու համար: Մենք շատ լաւ դիտենք, որ այժմ Ֆիզիքական ոյժը կառավարութեան կողմն է, բայց բարոյական ոյժը մեր կողմն է, կառավարութիւնը մեզ ներկայանում է միայն իր Ֆիզիքական ուժով, այն էլ միշտ ամառդի, միշտ ստոր ձևով: Մենք դուրս ենք գալիս նրա առաջ մեր տկար Ֆիզիքական, բայց դրա հետ և մեծ բարոյական ուժով և այդպէս է եղել բոլոր ագրիքի պատմութիւնը: Բռնակալ կառավարութիւնների ամբողջ ոյժը կազմված է եղել վարցկաններից և հացկատակներից, նա իր գոյութիւնը, իր ընթացքը ձգնել է պահպանել թալանողների, կեղեքողների և բռնաբարոյների օգնութեամբ, նա ազատ ասպարէզ է տուել գողերին ու աւազակներին. իսկ յեղափոխական ժողովուրդները դրա դիմաց ծնել են անձնազոհներ և հերոսներ. յանուն ժողովրդի, յանուն ազատութեան նրանք կախաղան են բարձրացել. դրանց իդէալը, կուր լու իրդիչ ոյժը եղել է ժողովրդի ազատութիւնը, նրա անդորրը և բարեկից կեանքը: Այդ կացութեան մէջ է գտել յեղափոխականը յառաջդիմութիւնը, դրա մէջ է գտել իրաւունքի, համոզմունքի, խօսքի ազատութիւնը, որ անհրաժեշտ է համարվում հասնելու այն բարձր հասարակական կազմակերպութեան, ուր թէ անհատը և թէ համայնքը զգում է իրեն երջանիկ, ուր նա կարողանում է բաւարարութիւն տալ իր կենսական անհրաժեշտ պահանջներին: Իսկ կառավարութիւնը . . . ողորմելի է նա, նրա իդէալն իր ստամոքսն է, իր անասնական պահանջներին բաւականութիւն տալը . . .

Ո՞վ է բարձր . . . և յաղթութիւնը կը տանի նա, ով բարձր է: Այդ մեզ ցոյց է տալիս պատմութիւնը շատ և շատ փաստերով, առանձնապէս յեղափոխութեան պատմութիւնը, լինի դա Անգլիական, Ամերիքական, Ֆրանսիական և վերջապէս նոյն իսկ նորերումս ազատված ժողովրդների յեղափոխութեան պատմութիւնը. այդ տեղ կուողը եղել է ինքը — ժողովուրդն իր թոյլ Ֆիզիքական, բայց մեծ բարոյական ուժով՝ կազմակերպված և ուժեղ կառավարութեան, պետութեան դէմ. և ժողովուրդը տարել է յաղթութիւնը, ձեռք է բերել անկախ կեանք, ինքն իրեն կառավարելու իրաւունք, մի իրաւունք, որ անբռնաբարելի է, բայց բռնաբարված է այժմ ուղուրպատօր-տիրաններից: Բայց ինչ գնով են նրանք այդ ձեռք բերել: Բաւական չէր մի կողմից արտաքին թշնամին՝ կառավարութիւնը, միւս կողմից նա ստիպված էր պաշտպանվել ներքին թշնամիներից՝ դաւաճաններից, դաւաճանների, որոնք դուրս են եկել նոյն իսկ յեղափոխական շրջանից, յեղափոխական տարրից. բայց և այնպէս նա տարել է յաղթութիւնը: Նա ունեցել է րոպէներ, երբ ամեն ինչ կորցրած էր համարվում, երբ բռնակալ կառավարութիւնը յաղթական փող էր հնչեցնում, հանդէս էր կազմում յեղափոխականների գլուխները զազուխի հանած, երբ քաղաքների ու գիւղերի փողոցների ամեն մի անկիւնում կախում էր յեղափոխականների դիակներն իբրև նշան յաղթութեան, երբ նա մոլեգին օրդիաներ էր կազմում, ճրագալոյցներ անում. երբ նրա հացկատակ արբանեակները յեղափոխականների արիւնշաղախ դիակների շուրջը յաղթական պարեր էին բռնում. . . բոլորը, բոլորը խաբուսիկ, ըստ երևութիւն է եղել. յեղափոխական ժողովուրդը երբէք չի մեռել բարոյապէս: Այդ յաղթական հանդէսներն ու իր արիւնով սնված, գուցէ երէկ իր շարժման առաջնորդ եղած, բայց այսօր բռնակալութեան ձեռքին քսու գործիք դարձած մատնիչները չեն յուսահատեցրել նրան և նա շարունակել է իր կուրն ու յաղթող հանդիսացել:

Մեր յեղափոխական կեանքը նոյն տեսակ րոպէի մէջ

է մտել: Սուլթանի կառավարութիւնը կատարածներ է անում, տանջում, չարչարում է յեղափոխականներին և այդ դժոխային միջոցով թոյլ գործիչներին միջոց դաւաճաններ է հանում և այն էլ այնպիսի անձնաւորութիւններից, որոնք եղել են ժողովրդի հերոսը և ոգևորող դժբ. բայց նա ահա այսօր դաւաճան է. նա իր բարոյական բարձրութիւնից ընկել է, մատնիչ, դաւաճան է դառել: Ինչ կայ աւելի զգուշի աւելի ստոր, քան այս անունը: Դաւաճան, անէ՞ծք քո յիշատակին և... մահ քեզ. ահա քո վարձատրութիւնը ժողովրդից, այն ժողովրդից, որ մի ժամանակ քեզ սիրում, պաշտում էր, որ քո կեանքի համար զոհեր էր տալիս:

Այո, Սուլթանի կառավարութիւնը մեզանից մեր դէմ դաւաճաններ է հանում. այո՛, հայ յեղափոխականներն իրենցից դաւաճաններ են արտադրում: Եւ ո՞վքեր են դրանք. դրանք դեռ երէկ լեռներում, ձորերում թափառում էին նուիրված իրենց վեհ նպատակին, դրանք շղթայակապ բանտ տարվեցան իբրև կոմիտաճիներ, դրանց անունովն էր երգվում լիայոյս ժողովուրդը. իսկ այսօր նոյն մարդիկ, չունենալով բաւական բարոյական ոյժ յեղափոխութեան դառը բաժակը մինչև վերջ խրմելու, անցել են ժողովրդի թշնամու կողմը և մատնում են իրենց վաղեմի ընկերներին, սրտակից մտերիներին... Բայց մի՞թէ դա կարող է յուսահատեցնել մեզ, մի՞թէ հայ ժողովուրդը կը թուլանայ, կը վճատվի. ո՛չ, նա չի վճատվի, նա կը շարունակի եռանդով իր դատի պաշտպանութիւնը, որովհետև դաւաճանի դիմացը, նրա մրտաված յիշատակի մօտ կանգնած են և իր հերոսները, որ անլսելի տանջանքների տակ անգամ մնում են իրենց բարձրութեան վրայ, որոնք մեռնում են քաջաբար, արհամարհելով ստոր ու տմարդի թշնամուն: Եթէ ունենք դաւաճաններ, ունենք և հերոսներ. ո՞ր յեղափոխական ժողովուրդը չի ծնել դաւաճաններ: Ազատ չի եղել դրանից և ո՛չ մի ժողովուրդ. ամեն մի յեղափոխական ազդուները է իր փոքրօրի դաւաճանները, բայց և այնպէս նա տարել է յաղթութիւնը. և հայ ժողովուրդը պիտի հաւատացած լինի, որ իրենն է յաղթութիւնը, որովհետև բարոյապէս բարձր է թշնամուց, որովհետև կեանքի անտեսական և պատմական զարգացումը ձակատարաբար քշում է դէպքերին դէպի ա՛յդ կողմը: Ողորմելի բռնակալութիւն, որ ուզում է աւազի պատ կանգնեցնել պատմական զօրեղ անպարտելի, բայց դանդաղ հոսանքի առաջ... Ոչ կառավարութեան տանջանքները, ո՛չ նրա կոտորածը, ո՛չ լրտեսները և դաւաճանները յուսահատութիւն չեն պատճառի. յեղափոխութեան գաղափարը նրա կեանքի մէջ խոր արմատներ է ձգել և ոչինչ, ոչինչ արմատախիլ անել չի կարող. տխուր երևույթները նա

կարժանացնի իր արհամարհանքին և եռանդով կը շարունակէ իր կռիւը, որովհետև միակ միջոցը, ներկայ վե՛ճակից ազատվելու միակ ելքը յեղափոխութիւնն է, նա է որ կը պսակի նրա աշխատանքը, նրա յոյսը. ժողովրդի կողմն է պատմութիւնը, նրա հետ է և բարոյական ոյժը. նա կը յաղթի:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Օ Լ Ս Ի 8

«Մինչև դեռն դժոխքը չը ցուցնես, արքայութիւնը չի ձանձնար» կըսէ հայկական առածը: Դաւաճան Աշըղեանը մինչև Յակոբոսի ընկույթների փողը չը տեսաւ, մինչև մահուան երկիւղը չըգաց իր լէ՛շի վրայ և մահը չտեսաւ իր առջև, իր պարտքը չըխշեց:

Դէպքի հետեւալ օրն իսկ իր հրաժարականը ուղարկեց դատական գործոց նախարարին, բայց չընդունվեցաւ: Քանի մը օրէն ետքը թիկնապահներով, լրտեսներով, ծպտեալ ոստիկաններով շրջապատված՝ նա գընաց նախարարին անձամբ մատուցանելու հրաժարականը:

Դատական գործոց նախարարը աշխատած է համոզել զինքը ետ առնել իր հրաժարականը և կարևորութիւն չտալ ամենևին Յակոբոսի դէպքին, մանաւանդ որ կառավարութիւնը պատրիարքի անձը և տունը ամեն կերպ պիտի պաշտպանէ. և հարկաւոր միջոցներն արդէն ձեռք առնված են: Չմտնամ ասել, որ դէպքի հետեւալ օրն իսկ նազըմ-բէյի — այժմ փաշայ — կարգադրութեամբ երկու զինուոր հրացաններով պատրիարքի տան մուտքը կը պահպանեն ներսի կողմէն, իսկ դուրսէն ծպտեալ լրտեսներ պահպան շուներու նման տան շուրջը աջալուրջ կը հսկեն և մէկու մը վրայ ամենապոտիկ կասկած նկատածին պէս՝ մարդը կը ձերբակալեն և կառաջնորդեն ոստիկանատուն, ոտէն գլուխ կը խուզարկեն, երկար բարակ հարցաքննութեան ենթարկելէն ետքը միայն մարդը ազատ կը թողուն: Ցարդ այսպիսի դէպքեր շատ անգամ կրկնված են, այնպէս որ մարդիկ որ և է կասկածէ զերծ ըլլալու համար հարկադրված են, եթէ ձամբան պատրիարքի տան մօտով է, ուրիշ ձամբով պտոյտներ անելով, իրենց ուզած տեղը երթալու:

Չնայելով կառավարութեան տրված ամեն ապահովութեան, Աշըղեան սարսափահար կը պնդէ իր հրաժարականի վրայ: Նախարարը վերջապէս կը խոստանայ հրաժարականը Բ. Դուռն ուղարկել:

Աշըղեան Բ. Դուռն հրաւիրված լինելով, Մեծ Եպարքոսը նոյնը կառաջարկէ, ինչ որ դատական գործոց նախարարը, բայց Աշըղեան ոչ մի կերպով չի համոզվիր յիշելով Յակոբոսի խօսքերը. «Հոգ չէ, եթէ ինձ չյաջողկեց քեզ սպանել, ընկերներուս մէկուն պիտի յաջողվի» և կաղաչէ, որ իրեն թողնեն Արմաշու վանքը քաշվիլ և «հոն աղօթել վասն թանգագին կենաց վեհափառ կայսեր»:

Եպարքոսին հրաժարականը մատուցած օրէն ի վերայլ ևս բողոքովին հրաժարեցաւ պատրիարքութենէն և ոչ մէկ գործի ոչ կը խառնվէր ու ոչ կը ստորագրէր: Թատարականութեան նախարարը և Արմաշու վանքի տէրը

շանք ըրին ետ առնել տալ Աշըղեանին հրատարականը, դարձեալ չյաջողեցան: Ան ատեն Սիմէօն-բէյի կարգադրութեամբ սկսաւ պատրիարքական բոլոր գործերը վարել փոխանորդ ձեւակահարման վարդապետը: Բայց ձեւակահարմանն ալ երկար չկրցաւ վարել այդ պաշտօնը, որովհետեւ յեղափոխականներն անստորագիր նամակաւ մը սպառնացին իրեն ևս սպանել եթէ շարունակէ ստանձնած պաշտօնը և անմիջապէս չհրատարի: ձեւակահարման անմիջապէս իր հրատարականը և պատրիարքական կնիքը ու թուղթերը կը յանձնէ կրօնական ժողովոյ քարտուղար Փահլավանեանին, որը և կը վարէ այժմ պատրիարքական գործերը, իսկ ինքը կը քաշվի Սամաթիա, իր սեփական տունը:

Ամսէ մը ի վեր դադարած են բոլոր ժողովները, ի միջի այլոց և ապօրէն ընտրված կրօնական ժողովը: Յակոբոսը, որ փորձեց սպանել դաւաճան Աշըղեանին, ինչպէս յայտնի է, ձերբակալվեց և անագորոյն տանջանքներու ենթակվեց: Յակոբոսի կրած տանջանքներն ամենաքաջառողջ և երկաթի կամք ունեցողին անգամ կը մահացնէին ու կը սպանէին, ուր մնաց թէ Յակոբոսի պէս թոյլ և տկարակազմ մէկուն: Յակոբոսը այդ տանջանքներէն հիւանդացաւ և անցեալ շաբաթ հոգին աւանդեց: Նահատակի մարմին հետ ինչպէս վարվեցան գազանները, յայտնի է, որովհետեւ մարմինը չյանձնեցին պատրիարքարանին:

Թող թիւը բռնապետութիւնը շարունակէ իւր տրամադրի, մարդատոշոշ վարմունքը հայ յեղափոխականներու հետ, բայց թող վստահ ըլլայ որ այդ ալ երկար չի տևել, որ անմարդասիրական, գազանական վարմունքը հայ յեղափոխականներու թիւը չնւազցնելէն և յեղափոխութեան չվնասելէն զատ, պիտի բազմացնէ անոնց թիւը, պիտի արծարծէ, ծաւալէ ու զօրացնէ յեղափոխութիւնը և իր սեփական կործանումն արագացնէ: Թիւը կառավարութիւնը տանջեց, չարչարեց, խոշտանկեց Յակոբոսի մարմինը, բայց, անոր հոգին անմահ է և կապրի իւր սիրեցեալ ընկերներուն մէջ, անոր յիշատակն անջինջ պիտի մնայ բոլոր յեղափոխականներու սրտին մէջ: Իսկ այն սուրբ գործը, որուն Յակոբոսը նուիրեց իր անձը, պիտի շարունակեն իր հաւատարիմ ընկերները և պիտի լուծեն Յակոբոսի և իր ընկերներու արդար վրէժը:

Սիմէօն-պէյի մահուան լուրը շատուզվեցաւ: Այդ առթիւ մօտ 200 ձերբակալութիւն եղան, բայց բուն գործիչները՝ Տիգրանը և Աւոնը, որոնց անունները սովորական տանջանքներով կորցեցին Սիմէօն-պէյի սպանողներէն, չկրցին տակաւին ձերբակալել: Տիգրանի ծնողքը, եղբայրները, փեսաները, ազգականները և ընկերները բոլորը ձերբակալվեցան:

Թիւը կառավարութիւնը դատեց վերջապէս Սիմէօն-պէյի վիրաւորիչներուն. Ալլահը դատաստան համարէ: Դատարանը դատապարտեց մահուան Թադէոսը և Ստեփանը որպէս սպանիչներ, իսկ ոսկերիչ Ստեփանը և խահֆէջի համբարձումը — բանտարկութեան: Ձերբակալվածներէն շատերը արձակվեցան, բայց մօտ 100 հոգի տակաւին բանտն են:

Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ա Ր Ո Ն Ի Ց

Թէև նախորդ թղթակցութիւններէն յայտնի է Տարոնոյ և իր շրջակայ գաւառակաց անտեսական և քաղաքական անկումը, բայց կառավարութեան կատարութիւնը, քիւրդ աշիրէթներու մոլեռանդութիւնը չափ ու սահման չունենալով, կը փափագիմք անդադար գրել և «Դօշակի» միջոցաւ արտայայտել Մայր Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած արտասովոր անցքերն, վստահ լինելով մեր հայրենաբնակ և օտարահայտակ ազգայնոց վրայ, որ ի նկատի ունենալով Տարոնոյ և իր շրջակայ գաւառակաց աննկարագրելի չարչարանքն ու հայածանքն, ըստ այնմ կը չափեն իրենց գործունէութեան աստիճանն, զի բնաւ ապահով չենք մեր կենաց և պատուոյ նկատմամբ: Տաճիկ կառավարութեան փափաքներն ու ձգտումներն գրեթէ իրականացան: Տարոնը յերեսաց քաղաքական ու տնտեսական հայածանաց բոլորովին աւերակ դարձած՝ այսօր բիւրաւոր թշուառ ընտանիք փողոցէ ի փողոց կը շրջեն, Տիգրանակերտի, Հալէպի և այլ դաշտեր: Դեռ Տարոնոյ թափառիկ ժողովուրդը երջանիկ կը համարենք, այն պատճառաւ, որ գէթ կրնան փախչիլ այլ և այլ գաւառներ և մուրացկանութեամբ ապրել, իսկ Սասունը այդ միջոցէն ևս զուրկ է, քան զի պաշարման մէջ լինելով՝ չեն կարող այլուր դիմել, որի հետեանքն անօթի և ծարաւ մեռնելն է, թէև այժմ բոլորովին ազատ են թէ կառավարութեան և թէ քրդաց ոտնձգութենէն: Տաճիկ կառավարութիւնը ժողովրդի կենսական խնդրոց փոխանակ որ և է միջոց մը փնտռելու, իր սաստիկ հայածանաց սահման կաւելցունէ և օրէ օր կը բազմապատկէ: Մենք, արդարև, կը շփոթիմք, թէ հազար ու մի կնճռոտ անցքերէն ու պարագաներէն որոնք յիշատակենք և որոնք զանց առնունք, հազար ու մի մանր մունր դէպքերը ի բաց թողլով, որք այլ ևս սովորականի կարգն անցած են: Միայն թէ կոչում կրնեմք մեր հայրենաբնակ և օտարահայտակ ազգայնոց, որ ուշադրութիւն դարձնեն դէպ այս ժողովուրդը, որ մահուան փոսի վրայ կանգնած, փափագով կը սպասէ ոչնչութեան մէջ խորասուզվելուն: Քաջ գիտացէք, եղբարք, որ եթէ այս դրութեան յառաջանան գէթ ամիսներ, օր մը յանկարծ հայ հասարակութեան յուսահատ ըլլալը պիտի լսեմք: Մենք յանուն Տարոնցի և Սասունցի հայուն կրնամք կատարելապէս ըսել և հաստատել, թէ «մեր մեղի նշանաբան ընտրած եմք՝ մահ կամ ազատութիւն», առանց մտածելու այլ ևս թշնամու ուժերու անհամեմատ առաւելութեան վրայ:

Ուր են այն հայերը, որք միշտ կը փափագին Հայաստանի ազատութեան, ահա ժամանակն է: Ուստի անձուէր հայ իբրև հայ թող իր նիւթական և ուղմական օգնութիւնը և ձեռնուութիւնը չխնայէ. այս վայրկեանները կորսնցնել՝ հասարակութիւն մը կորսնցրնել է, ուրեմն գթացէք և կարեկցեցէք մեզ այժմ կամ երբէք: Բայց վստահ եղէք նաև, որ եթէ ամեն կողմէ ալ անօգնական մնամք, պիտի մնամք նաև միշտ արի անյողորդ և անընկճելի ու վերջին ձայն մ' ալ այի-

տի արձակեմք, բայց հողի ներքևէն ևս անէծք պիտի կարգեմք այն հայերուն, որ մեր արեան հովիներու մէջ դիտեալ խաղալուն հանդիսատես կը լինեն և մնտի առարկութիւնք մէջ կը բերեն, առանց չափելու և ի նկատի առնելու իրենց շուրջ ի գործ դրված քաղաքական և տնտեսական հալածումն, բանտարկութիւնքն, քստորն, մահացմունքն, խժդոկութիւնքն և այլն . . .

Կառավարութեան խժդոկութիւնք ի Մուշ: Մշոյ ոստիկանութեան Իսկէն դեր անուն հարկւրապետի անլուր խժդոկութիւնքն, որ ի գործ դրած էր Մշոյ արևմտեան հարաւային լեռանց ստորոտներ գրանվող Ղզըլաղաձ, Գոմեր և Տատրոգոմ գիւղերու մէջ, նախորդ թղթակցութեանց մէջ մանրամասն նկարագրված է արդէն: Յիշեալ հարկւրապետն իր անասելի և աննկարագրելի կատաղութիւնը խելոճ հայ գիւղացու վրայ թափելէ վերջ, սոյն գիւղերէն երբ տամի չափ հայ երիտասարդներ ձերբակալելով Մուշ զրկեց, կառավարութիւնն ևս սկսաւ իր վայրենի կիրքն յագեցնել շիկակամիւր շամիրուով դաղել ու խարել եղկելներու մարմինները: Բանտարկեալք ծանր շղթայից տակ բռնաւորեալ մինչդեռ քայլափոխ մը չեն կրնար ընել, անգուժ ոստիկանք խարազանաց ազդեցութեան տակ կը ճնշեն: Այսպէս Կարիէ-Մսուր գիւղի ձերբակալեալ նորէ անուն հայն այլ ևս չկրնալով սաստիկ տանջանաց համբերել, բարձր ձայնով կը սկսի պոռալ և սոցա անասելի բարբարոսութեանց դէմ բողոքել, լսելով. «հայոց կէս մասն ևս բանտերու մէջ մեռցնէք և որչափ ձեր կատաղութիւնն այսպէս բազմապատկէք, այնքան պիտի շտապէք ձեր անկման վրայ և մեր ազատութեան մասին»: Բայց հարկւրապետ Հաճի Ֆէյիմը կատաղութեամբ կը հրամայէ սաստիկացնել չարչարանքը: Յայնժամ շղթայակապ դուրս հանելով գետին կը պակեցնեն, մի քանի ոստիկան ոտաց և սրտի վրայ նստած, կը սկսին մաղխելով պիտերը փետել և աքցանով ատամները քաշել: Աերջպէս յիշեալ նորէն այսպիսի սաստիկ չարչարանաց ազդեցութեան տակ կը հիւանդանայ և շաբթէ մը վերջ մահուան ճգնաժամի տակ կը հեծէ. երբ ողորմաբար կը խնդրէ քահանայ կանչել և վերջին արարողութիւն կատարել, զորաց տօթօրը վրան գալով կը յայտնէ, թէ «առողջ է և դիտամբ կընէ»: Գիշերը յիշեալ նորէն կը սկսի բարձրաձայն պոռալ, աղաղակել, բանտարկեալներէն ևս ոչ ոք կը համարձակի մօտենալ: Առաւօտուն կը գտնեն երեսի վրայ ինկած, ջրաձգութենէն մարմինը երկարած: Յայն ժամ տեղեկացնելով Մշոյ քահանայից, կը պատուիրեն, որ գան մարմինը տանեն, վերցնելու ատեն վերջիշեալ տօթօրը գալով, կը սկսի նշտարով նորէի դիակը կտրտել, լսելով թէ դեռ չեմ հաւատար սորա մահուան: Բօթը կը հասնի նորէի տան ու զաւակաց, նորա ևս չեն համարձակիր գալ, գէթ աղի արտասուաց կաթիլներով սփոփել իրենց սրտի մորմնքը: Այսպէս միայնակ կը տանեն և կը թաղեն այդ անձնուրաց զոհը, որ անմահ անուն պիտի թողու ապագայ սերնդին: Նոյնպէս Տատրոգոմ գիւղի ձերբակալեալներէն Գաւօ անուն երիտասարդն իր փախստական հօրեղբօր տղայ Մովսէսի պատճառաւ ձերբակալեալ էր, անլուր և

աննկարագրելի չարչարանաց տակ շաբթ մը հիւանդանալով, սորա հօրեղբայրը և գիւղացիքն կը դիմեն կառավարութեան և շատ կաղաչեն հիւանդը յանձնել իրենց գէթ ողջ տուն հասցնելու և ընտանեաց սրտի մորմնքը մեղմացնելու համար. բայց կառավարութիւնը 50 ոսկիէ աւելի կաշառք առնելէ վերջ օրէ օր արձակումը կը յետաձգէ և առաւօտ մը բանտի մութ ու խոնաւ խորշերու մէջ մեռեալ կը գտնեն: Երբ սորա մահուան բօթը կը հասնի յիշեալն տուն, մայրը, կինը, մանր տղայք և աղջկունք կը թափին ի Մուշ և դիակը վերցնելով կը բերեն թաղել իր նախահարց գերեզմանաց մօտ, քանի որ հայոց հայրերն ու մայրերն ի կենդանութիւն իրենց զաւակաց տեսութենէն կարօտ կը մնան, գէթ իրենց նահատակաց գերեզմանաց պաղ հողերն տեսնելով սփոփուին: Գիշեր էր. երկայն ճանապարհորդութենէն յոգնած նստած էի հանգստանալու, յանկարծ աչքիս առջև բացվեց այս աղեկտուր տեսարան. մի քանի երիտասարդ յիշեալ Գաւօի դիակը բարձած ուսերու վրայ գիշերային լուսութեան մէջ տխուր և դալիպաղ կը յառաջանային. մեռելին զաւակունք բռնած իրենց մօր քղանքներէն կաղաղակէին «հայր, հայր» և գիշերային զով գեպիւսին մէջ լուր «ախ ու վախ» կը լսվէր: Այսպէս մեռաւ և թաղվեցաւ սա անմեղ զոհըն ևս: Բայց այսպիսի ցաւերէն առաւել ցաւ կը զգամք որ մեր հայ եղբայրներէն դեռ շատերը մեր այս գրածները վեպասանութիւն կը կարծեն, բայց թող մտնեն Տարոնոյ խորքերը և յայնժամ պիտ կատարելապէս հասկանան, որ այլ ևս սովորական դէպք դարձած են այսպիսի աղեկտուր երևոյթները. մեք ևս այդպիսեաց չգտնեմք ուրիշ պատասխան եթէ ոչ ըսել, որ հանգիստ ընկողմած տաք սենեակներու մէջ միայն ըսել և խօսել գիտեն և իրենց դրութեան վրայ կը չափեն մեր վեճակն ևս:

Իսկ Ղըզըլ-Աղաձ գիւղէն ձերբակալեալք Յովհաննէս, Առաքել, Գեորգ և Արթին անուն գլխաւորք բանտի մէջ սաստիկ հիւանդութեան մատնվելով իրենց տընական կահ կարասիքը, հողն և ամեն ինչ ծախելով և 150 ոսկիէ աւելի կաշառք տալով հազիւ տուն հասան կիսամեռ. դեռ հիւանդ կը պառկին. ով գիտէ թէ նոքա ևս պիտի ազատին: Իսկ Տարոնոյ այլ և այլ գիւղերէն ձերբակալեալք դեռ կը հեծեն Մշոյ բանտի մէջ և օրէ օր բանտարկելոց թիւը կստուարանայ: Այժմ տաճիկ կառավարութեան սովորութիւն դարձած է կամ մեռեալ դիակներ բանտէն դուրս հանել և կամ մերձիմահ դրութեան թողուլ:

Ընդհանրապէս Համիտի հեծելազօրաց բարբարոսութեանց, աւարառութեանց և սպանութեանց մասին գրված է: Երբ սոցա վայրենութեան սահմանը չափէն դուրս ելաւ, հազիւ կոյր պառաւ մարդակերը նկատեց և իբր թէ հայերը անդորրութեան մէջ պահելու համար, տասն և հինգի չափ Համիտի հեծելազօրաց գըլխաւորներ ձերբակալեց. բայց մեծ սարսափ և դարմանք աղբեց ամենու վրայ, երբ օր մը յանկարծ ցերեկուայ վեցերորդ ժամին լսվեցաւ, որ համիտի հեծելազօրաց գլխաւորները իբր թէ բռնութեամբ պահապան զորքե-

ըր ճեղքելով՝ բանտէն փախած և ազատված են:

Թող տեսնեն և հասկանան հայ եղբարք մեր արդի կենցաղի դառն պայմանները...

(Կը շարունակվի)

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ց

Բասէնի Համիդիէի գնդապետը կը լսէ, որ Տ. Գրիգոր անունով քահանան աննման, գեղեցիկ 13-14 տարեկան աղջիկ մը ունի. կը վառվի անոր սիրով և կուզէ իր գազանական կիրքերը գոհացնել: Գազան գնդապետը սպայ մը և քանի մը համիդիէ քիւրդ զինուորներ կուղարկէ Տ. Գրիգորի մօտ և աղջիկը կուզէ:

Երէց և երէցկին սարսափահար այս լուրէն, կուլան կը խնդրեն, որ խնայեն իրենց ծերութեանը և այդ պահանջէն ետ կենան. բայց տեսնելով, որ իրենց աղաչանք պաղատանքը չեն շարժեր անօրէններու սրտերը, երէց և երէցկին կը չոքին սպայի առաջը, ոտքերնին կը փաթթվին և յանուն Աստուծոյ և Սուլթանի կաղերսեն, որ զթայ իրենց դարձեալ ամենը ունայն կանցնի. սպան իր պահանջի վրայ անդրդուելի կը մնայ և անոյշ խօսքերով կը համոզէ, որ առանց հակառակելու աղջիկն իրեն տան տանի, մանաւանդ որ այդ թէ երէցի և թէ աղջկայ համար շատ մեծ պատիւ յարգանք է: Քահանան չի համոզւի և կը խնդրէ, որ իրեն գնդապետին տանին: Այս վերջին փորձն ալ անօգուտ կանցնի: Սպան ալ նեղացած այս տեսարաններէն, կը պահանջէ, որ աղջիկն իրենց յօժար կամքով յանձնեն, ապա թէ ոչ բռնի և ծեծով աղջիկը կանոնեն, կը տանին: Ալ ճարահատած, քահանան կը խնդրէ, որ բռնութեան չըլմեն, օր մը ժամանակ տան աղջիկը համոզելու համար: Ասոր սպան կը համաձայնի սպառնալով, որ եթէ միւս օրն աղջիկը չյանձնեն, կամ անոր պահէն կամ փախցնեն, տնով տեղով բոցերու մէջ կայրեն: Այս պայմանով սպան իր մարդերով կը մեկնի:

Երէց և երէցկին երկար խորհրդակցելէն, իրենց և աղջկայ սև բաղդն անիծելէն ետքը, լացարտասուքով կը վճռեն աղջիկին զոհել՝ ընտանիքն ազատելու համար. «Մէկը թող մեռնի, մէկայնորէն ազատվին. կարելի է Աստուած մեր բազում, ծովեալ մեղաց համար է, որ մեզի այսպիսի պատիժներ կուտայ», կրսն ծնողքը և կը պատրաստին միւս օրն անմոռունջ գառը գայլի ճանկը ձգել:

Այս քեզ, ժողովուրդ, որ դեռ չես հասկցեր, թէ այդ օրինակ ստրկական կեանքը մարդերու վայել չէ, այլ անբան անասուններու, այլ շուներու է վայել, շուներու: Այս քեզ, ողորմելի և թշուառ ժողովուրդ, որ «մի անգամ միայն մեռնելէ վախցար, հազար-հազար մահ աչքովդ տեսիր», որ կաթիլ մ'արիւնէն սոսկացիր, ամեն օր արուն-արցունք ոթեցիր, ճակտի քրտիքդ այլոց կերցուցիր: Արքան շուտ ազատիս դու քո այդ թմրեցնող, սպանիչ կարծիքներէդ, խաւար ու ստրկացնող հաւատքէդ՝ այնքան շուտ կազատվիս քո շնափայլ վիճակէդ, այնքան արագ պիտի ստանաս քո ազատութիւնը, քո կեանք և պատիւը:

Նոր սերունդն արդէն հասկցած է այս և նոյն իսկ երեցի 18-20 տարեկան կտրիճ տղան այլ ևս հօրը պէս չի դատեր, հօրը պէս չըմբռներ աշխարհը, կեանքը և մարդիկ ու անոնց յարաբերութիւնները:

Աղջիկն այս ամենը, ինչպէս և ծնողներու որոշումը կը լսէ, իրիկունը հիւանդ եմ ըսելով՝ անկողին կը մտնէ և լուկ-մնջիկ իր սև օրը կուլայ, եղբօրը կըսպասէ: Իրիկունը երէցի 18-20 տարեկան տղան տուն կուգայ. ծնողքը անցած դարձածի մասին բան մը չեն զուրցեր, որովհետև արդէն յայտնի էր իրենց անոր տաքարին, կրակոտ բնաւորութիւնը և անոր վերջին դէպքերէն առդէն գրգռված հոգին: Միշտ խրատ ու խորհուրդներով կը զգուշացնէին զինքը, որ անզգոյշ քայլ մը, անխոհեմութիւն մը չգործէ, սրտերնին միշտ վախու մէջ էր, մանաւանդ այն օրէն, երբ պատահաբար մայրը տղուն ձեռքը թեփօյլեր մը տեսաւ, որ կը մաքրէր:

Տղան ալ յոգնած ըլլալով շուտ կը պառկի, բայց լացի ձայն կանոնէ. ահանջ կը դնէ և կը տեսնէ, որ լացողը քոյրն է: Կը հարցնէ լացի պատճառը և քոյրը կամացուկ մը կը պատմէ այդ աւուր անցած դարձածը և ծընողաց որոշումը:

Քոյրն ամեն ինչ պատմելէն ետքը, կաղերսէ եղբօրը, որ իրեն ազատէ անօրէններու, գաղան գնդապետի ճանկերէն: Եղբայրը խօսք կուտայ: Երբ տղան կը տեսնէ, որ ամենքն ալ քնացան, կամացուկ մը ինքն ու քոյրը դուրս կեննեն. տղան կերթայ կառնէ պահած ընկօյլերը և բոլոր ունեցած 30 գնտակը և կը փախչին լեռը: Առաւօտը երէց և երէցկին սարսափահար կիմանան եղելութիւնը և հա ու դողով կը սպասեն զազաններուն, որոնք իրենց սև ու դաժան դէմքերը չեն ուշանար երևցնելէ:

Սպան և քիւրդերը լսելով, որ աղջիկը տունը չէ, որ եղբօր հետ փախած է, նախ չեն հաւատար, բայց երբ երէցը կերդուու, որ անիծեալ զաւակը գիշերն, իրենց քրնացած ատեն առած գացած է, ստուգելու համար անմիջապէս խուզարկութիւն մը կը կատարեն, տան ամեն ծակ ու ծուկ աչքի կանցունեն, բայց աղջիկը չեն գտնիր: Ան ատեն կատարած ու փրփրած սպան կը սկսէ անգութ կերպով ծեծել երէցը, անլուր հայհոյանքներ թափել անոր գլխուն, անոր հաւատքը, կրօնը, ազգութիւնը հայհոյել ամենակերբ ու ծանր խօսքերով: Ծերունի երէցը կերդուու, որ ինքն ամենեկին տեղեկութիւն, մասնակցութիւն չէ ունեցած աղջկայ փախուստի մէջ: Բայց որոնք կը հաւտցնես: Սպան զայրացած փախուցած որսի համար, և վախնալով գնդապետի ծանր յանդիմանութենէն, գուցէ և պատժէն, իր վրէժը կը լուծէ երէցէն և ամբողջ գիւղէն: Կը հրամայէ նախ խուզարկել երէցի ազգականներու տուները, եթէ չգտնին, ամբողջ գիւղը քար ու քանդ անեն, մինչև որ գտնեն կամ յանձնեն աղջիկը:

Բոլոր խուզարկութիւնները անհետևանք մնացին և աղջիկը չգտան: Այդ խուզարկութիւններու ժամանակ քիւրդերն ամեն չարիք կը գործեն. ամենապզտիկ դիմադրութիւնը չարաչար կը պատժի՝ արժեքաւոր ինչ որ գտնին, կանոնեն. քանի մը հարսերու և կիներու պատիւնին կը բռնաբարեն: Խուզարկութեան ատեն մէկ-երկու հատ մ'ալ զէնք կը գտնին, որոնց տէրերն իբրև անհաւատարիմ և ապստամբ կը բանդարկվին: Գիւղը խուզարկած ատեն ամեն կողմ մարդիկ կը հանէ սպան, որ լեռներ ու ձորեր կընկնին որսկան շուներու պէս անմեղ որսը ճանկելու: Երկու քիւրդեր վերջապէս կը յաջողին

փախստականներու հետքը գտնել. կը հետամտին անոնց՝ Վերջապէս կը տեսնին փախստականներն և կը սկսեն հալածել: Եղբայրը տեսնելով, որ ալ փախչելով անհարին է դադաններու ձեռքէն ազատիլ, քրոջը հետ կաճապարէ ժայռի մը տակ ապաստանիլ և քիւրդերու մօտեցած ատեն կը սկսէ ընկճելներով ինքզինքը պաշտպանել: Քոյրը տեսնելով, որ ազատելու յոյս չկայ, կաղաչէ եղբօն սպանել զինքը և իրեն կեանքը փրկել փախչելով: Տղան մինչև վերջը կը պաշտպանվի անձնատուր չըլլար. վերջապէս դնդակները կը սպառին և կը մնայ միայն երկու գնտակ, սև օրուայ համար պահպանած... Քոյրը շարունակ կաղաչէ եղբօն սպանել զինքը, գոնէ մահով փրկել իր անձը և պատիւը գաղաններէն: Վերջապէս կտրիճ հայ երիտասարդը ակնթարթի մը մէջ կը վճռէ քաջութեամբ և պատուով մեռնիլ քրոջ հետ: Կրակոտ համբոյր մը կը գրջմէ իր քրոջ անմեղ ձախտին, գնտակներէն մէկն իր սիրած քրոջ սիրտը կը մտէ, մէկալն իր և վտրկենի մը մէջ երկու դիակներ արիւնաթաթախ ժայռին տակ կը դրոյզնին: Քիւրդերը կը հասկնան և վրանին կը յարձակին, ազնիւը մեռած կը գտնին, իսկ կտրիճ երիտասարդը վիրաւոր և կիսակենդան:

Քիւրդերն իրենց յոյսերու մէջ խաբված, իմաց կուտան մօտակայ գիւղի կառավարութեան, որ իրենք ակաւտանս էին, թէ ինչպէս վիրաւորվածը սպաննց աղջիկը և թէ երբ տեսաւ, որ պիտի ձերբակալվի ազատվելու համար ուղեց ինքզինքը սպանել, բայց չյաջողեցաւ:

Տեղական բաշխուցուկ կառավարութիւնը կը բանտարկէ կտրիճ երիտասարդը, իբրև մարդասպան, բայց երկար չապրի պատանին. երեք օրէն կը մեռնի բանդին մէջ:

Կեռաւ, բայց պատիւն իրենէն բարձր համարեց... Այսպիսի մահերը, այսպիսի անկողմները մահեր չեն, այլ մէկ մէկ յաղթանակներ, այսպիսի յաղթանակներու զարնակելով պիտի փշրվի Թրքական զոտելի բռնապետութիւնը և ազանցմէ պիտի ծնի նոր, աւելի արդար ապագան: Այսպիսի երիտասարդներու մահը պարծանքով է յիշելու Հայ ժողովուրդը, սերնդէ սերունդ պատմելով, պիտի անմահացնէ արձնց անունը, իբրև անմահ օրինակ անձնագոհութեան և անձնուիրութեան:

Մարտի 11-ին

ԵՐԶԵԿԱՅԻՑ — Համբերութիւնը կեանք է, իսկ երկար համբերութիւնը իշու նահատակութիւն: Բաւական ժամանակ համբերեցինք, այժմ ալ չենք կրնար տանել, ինչու որ ցաւերը, հարստահարութիւնք, սպանութիւնք օր աւուր կաւելանան: 50 օրանոց ծանր ու ահաղին շղթաները երկար ժամանակ մեր հայազառնների ոտքերը կտրելէն վերջ, այժմ սկսած են թոկ գործ ածել մեր խղճալի կեանքին վերջ տալու: Արխանտան հանի Գալուստի եւ իր չորս ընկերների համար նամակէս քանի մը օր առաջ Կարինէն հրամանս կեղծ է, որու մէջ չուն խնամող Սուլթանը հրաման տված է դրանց կախաղան բարձրացնել:

Բրոյխտրոնեան վարդան վարդապետը գիշերով տեղս բերին եւ բանտարկեցին: Բանտարկութեան պատճառը յայտնի չէ: Բողբ մարդ գնալու իրաւունք չկայ: Բխայիճ գիւղի վահեա լէյի դրամամբ Միլասի 15 տարեկան աղջիկը կը փախցնեն եւ բռնի կը տանկեցնեն: Այս տարուայ ընթացքում դոյնանման դէպքեր 10-էն աւել պատահած է:

Դերջանի Մղարի գիւղի մէջ 15 դիւված տանիկներ գիշերով կը մտնեն տանուտէրի տունը, նրան եւ իր երկու եղբայրներին կը վիրաւորեն եւ տարաւելի տանջանքներով փողի տեղին իմանալով, կը հաւաքեն փող, մալ, ապրանք ու կանխեաման, ցարդ անպատիվ մնալով:

ՄՈՒՇԷՆ. — Մուշ ծանր դէպքեր տեղի ունեցեր են. թէ Մուշ եւ թէ չըվակայ գիւղերը բազմաթիւ ձերբակալութիւններ տեղի ունեցեր են: Զերբակալվածներու մէջ կան վարդապետներ, քահանաներ, ուսուցիչներ, վաճառականներ, ուսման, արհեստաւորներ, երկրագործներ եւ քանի մը կիներ: Զերբակալվածները մատուցեան զոհեր են: Մուշը Հայաստանի ամենայեւո ընկածք անյայտ, եւրոպական տէրութեանց և հիւպատոսներու աչքէն ու ուշադրութիւնէն հեռու ընկած այնպիսի անկիւն մըն է, ուր թիւրք բռնապետութիւնը անագորոյն կերպով կը կեղեքէ, կը հարստահարէ, կը հալածէ եւ ուր կամայականութիւնն ու բռնութիւնը չափ ու սահման չունի:

ՊՕԼՍԻՑ. — Յայտնի յեղափոխական Միւր. Տամատեանն արձակվեց բանտէն եւ այժմ ազատ կը շրջի: Տամատեան իր ազատութիւնը, կըսվի, դնած է բազմաթիւ մատուցութիւններով: Ժողովրդի, մանաւանդ մշեցիներու վրայ՝ Տամատեանի ազատութիւնը սոսկալի վատ ազդեցութիւն ըրած է: Ուրքի մէկը կտրած ըլլալուն համար, նա մեծ մասամբ կտրով կը շրջի:

— Թուաց դեսպան Նէլխոֆ համիդիէի հեծելազօրքի բռնութեանց մասին Բ. Թուար յայտագիր մը կը ներկայացնէ, որի մէջ յիշված է ի միջի այլոց եւ Ալաշկերտի մէջ պատահած կտորածը, որի գոհ դնացին մօտ 200, հողի Իոկ անգլիական դեսպանը բողոքած է Եօզղաղի դատալիճի դէմ, որով 17 հողի մահուան են դատապարտված: Զնայելով դրան երկու հողի արդէն կախաղան են բարձրացրած:

Միմէնս բէյի համար դատապարտվածներու մահուան վճիռը փոխվեցաւ ցմահ բանտարկութեան:

Նախանվեցաւ «Աւետարներ» շաբաթաթերթը սովետոյ մասին դրած, դրաքննիչի խիստ քննութեան բռնէն անցած թղթակցութեանց եւ ստացած 3 ոսկի նպաստի համար:

Բանի մը Աֆիոն Կարահիսարցի հայեր, ցանկանալով էջմիածին ուխտ երթալ, ինչ ինչ դժուարութեամբ անցաւ թուղթ կը կարողանան առնել: Սակայն Պօլիս հասնելուն պէս խանի մը մէջ անսխալապէս կը ձերբակալվին: Մնանկացեալ կառավարութեան սոված պաշտօնեաները չուզենալով օգտից զրկվել, անցաթղթեր կը տան, ահաղին զուամար կորզելով, եւ մի եւ նոյն ժամանակ Պօլիս կը հեռագրուեն, որպէս զի այդ հայերուն թոյլ չորվի Թուաստան մտնելու: Ահա 8 օր է բնաւ անզեկութիւն չունինք, թէ ինչ եղան մեր ուխտ գնացող Կարահիսարցի հայրենակիցներու Կ. Պօլսոյ այժմեան կեանք աւելի վտաթար դառած է:

Կասեն, ժամանակ մը յոյներ կառավարչական հարստահարութիւններէն ազատ մնալու համար իրենք զիրենք հալ կանուանէին: Ժամանակները փոխված են այսօր. հիմակ ալ հայը իրեն յոյն կը ձեւայնէ ստէպ ստէպ կասկածներէն եւ տանջանքներէն խուսափելու համար:

Եւստիպիոս

ԽՈՒՉԱՐԿՈՒԹԻՒՆ
(Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Ց)

Տակաւին առիթ չենք ունեցած բացատրելու, թէ թրքական խուզարկութիւնները ի՞նչ ձևի տակ կը լինին, ինչքան խստութեան և զուշուրթեան ներքոյ: Ասկէ տարի կէս, կամ երկու տարի առաջ խուզարկութիւնները աւելի պարզ ձև ունէին և քիչ մ'ալ անհոգ կը լինէին, որով մարդ գիւրութեամբ կարող էր խոյս տալ կասկածաւոր թղթեր, իրեր փախցնել կամ տեղն ի տե-

դրն անհետացնել: Առաջներ մօտաւորապէս 5-էն 10 ձիաւոր, նոյն չափ էլ հետիոտն զափտիաներ (թարուր— աղասի (զափտիաների պետր, գնդապետի աստիճանով) և պոլխ կօմիսերի (ուստիկանութեան պետ) ու մի քանի փողիաների առաջնորդութեամբ կենսէին խուզարկութեան և յանկարծակի կասկածելի տան դուռը կը բռնէին միայն փողոցի կողմից: Եթէ բան չգտնէին առանց որևէիցէ վնասի կը հեռանային: ԳՁ-ին կրկնապատկեցաւ խուզարկողները թիւը և զգուշութիւնը: Այդ ժամանակ հետիոտ զափտիաները ծածուկ կը մտնէին խուզարկվող տան պոլին և փողոցի ու այգու դուռը միաժամանակ կը բռնելէին:

Խուզարկութեան այս երկրորդ շրջանի մէջ, որ յաճախ կը կրկնվէր, սկսաւ կամաց-կամաց անկարգութիւններ, վիրաւորանքներ տեղի ունենալ: Անանց վրան, գրք-պաններն սկսան խուզարկել, որ առաջ չկար: Անխարգ և յաճախակի խուզարկութիւնը ժողովրդի վրայ երկիւղ ազդեց. մէկ կողմէն ալ վաշին պաշտօնական յայտարարութիւն տարածեց, մանաւանդ գիւղերը. «Որ տան մէջ հայ կաջաղ ձերբակալվի, այն տունը պիտի հրդեհել, տան տղամարդիկ Յ տարիէն մինչև անորոշ ժամանակ բանտարկել և տան ունեցած բոլոր կայքն ու կալուածները յարքունիս գրաւել:»

Յեղափոխականների դրութիւնը բաւականին ծանրացաւ: Հալածվածների համար ապաստան գտնելը, գործելու միջոցները և առհասարակ յարաբերութիւնը շատ դժուարացաւ: Մարդ մարդու հետ խօսելի կը զգուշանար. կառավարութեան բռնի ստեղծած հայ զափտիաներու (լրտես) թիւը շատացաւ. յեղափոխականները քայլ մը առնուլ կը դժուարանային: Սակայն այս դրութիւնը երկար չտևեց: Կազմակերպութիւնն եռանդուն կերպով սկսաւ արգելքներն հեռացնել, անձամբ, փորձական օրինակով ժողովրդի զգայուն մասին ցոյց տուեց աներկիւղ լինել: Ժողովուրդն սկսեց հետզհետէ ընտելանալ բարբարոս խուզարկութիւններին, մանաւանդ ակելի սիրտ առաւ, երբ տեսաւ զարնող յանդուգն յեղափոխականներ: Կազմակերպութեան որոշմամբ մի քանի թիւրք ոստիկաններ և հայ մատնիչների սպանվիլը շատ յառաջ քաշեց հասարակութեանը: Այնուհետ չըկար ապաստանի և յարաբերութեան մեծ դժուարութիւն:

Նոյն այս նկարագրած ժամանակէն քիչ առաջ, այս խուզարկութիւնը, խուզարկողների թիւն ու զգուշութիւնները կառավարութեան կողմանէ եռապատկեցաւ, քառապատկեցաւ: Այժմ ոստիկանները չէին բաւականանար փողոցի և այգու դուռը բռնելով և ոչ էլ մէկ տնով: 30-էն մինչև 50 ձիաւոր, նոյնչափ էլ հետիոտն ոչ թէ մի, այլ 5, 10 մինչև անդամ 25 տուն կը պաշարէին միանգամից: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ ինչքան ժողովուրդը կը սարսափէր, նրանից աւել տագնապի մէջ էր խուզարկող ոստիկանութիւնը, որովհետև փորձով տեսաւ, թէ հայ յեղափոխականն առանց զիջողութեան կը զարնէ: Այդ պատճառով երբէք հաճելի չէր թուրք ոստիկանին հանդիպել, ուր որ լինի, հայ ապստամբին: Շատ անգամ պատահած է, որ խուզար-

կող զխուզարկողները այնպիսի ձևեր են բանեցրել, որով իմացրած են, թէ այս ինչ թաղը պիտի երթան խուզարկելու, որպէս զի յեղափոխական ըրեստողները իմանան և եթէ կայ, այն տեղէն փոխադրեն հայ «կաջաղին»: Շատ անգամ պատահած է, որ երկիւղից չեն համարձակվել կասկածաւոր տունը մտնել, այլ քառորդ ժամ տան շուրջը թափառելով՝ կամ փողոցներից կամ որևէ անից հայ մը դուրս քաշելով իրենց առաջ ձըգած մտել են կասկածաւոր տունը խուզարկութեան. դունսթափ և դողդողալով: Տան ամեն մի մասը առաջնորդող հայը կը մտնի, յետոյ իրենք: Այսպիսի տասնեակ օրինակներ տեսանք ամէնքս:

Հետիոտ զափտիաները կը գործեն այդինների կողմից, կը բռնեն տանիքները, իսկ ձիաւորները փողոցների կողմից: Պաշարող խումբը սուր քաշած և հրացանները փամփուշտ գրած՝ համարեա նշան առնելու վրայ, (չեմ գիտէ որով) իսկ խուզարկող խումբը, նոյնպէս սուր քաշած, ընթացելու ու հրացան պատրաստ բռնած, դողալով ներս կը մտնէ: Թարուր աղասին, որի պարտաւորութիւնն է առաջինը ինքը մտնել սենեակները, իւր աջ և ձախ կողմով երկու անվախ զափտիաներ պահելով հրացանները պատրաստ, միշտ կը փափագի, որ նրանք իրմէ մի քայլ առաջ լինեն: Երբեմն Թարուր աղասին և փոխ կօմիսերը մէկը միւսին խածոտել են և ահագին դժգոհութիւն հանել, ստիպելով միմեանց առաջ ներս մտնել շնաշխարհիկ «կաջաղների» պահված տեղը: Մի անգամ նորաշէն թաղի վերին ծայրը տուն մը կը խուզարկեն, կելլեն երկյարկ սենեակ մը և իրենց անկարգ իրերը խառնելուց, ինչպէս կը պատահի անկողնանիցի շարքը կը բլի. մէկէն երկիւղէ բռնված, շնչատարտ ստիգուտից կը թափվին բակը իրար հրշակելով, կարծելով թէ, հոն, անկողններու մէջ հայ ապստամբ է թաղանջան:

Խուզարկութեան համար ձմեռն միանգամայն անտանելի է: Կառավարութիւնը ազատ կը շարժի իսկ «կաջաղների» հետը միշտ կարող է իրենց մատնել: Աստիկանութիւնը, իրենց հետ էլ կարճամիտ վաղին կատարեցան ու դիւահարեցան մանաւանդ, երբ նուրիի լուպանութեան խնդրով ձերբակալուած Օտեան Գ. և երկու Վորեկցեաններ (անոնցմէ մինը հազիւ 16 տարու լինի) գիշերը բանդէն փախան: Այս յանդուգն փախուստը ճիշտ որ տաճիկներուն ապշեցուց և հայերուն ոգևորեց:

Խուզարկութեանց մեծ մասը գիշերը կը կատարվէին Լրտեսներն ամէն կողմ կը վիտային, կին լրտես անգամ ձարվեցաւ և գարձեալ ոչինչ չկարողացան անել: Քաղաքի մէջ պահվողների թիւը բաւական շատացաւ. բայց ժողովրդի զգայուն մասը ոչինչ չէնայնց իւր յեղափոխական եղբորը պահելու համար, ծանր փորձով մ'ալ ապացուցեց, թէ սրտի խորքէն կը համակրէ յեղափոխական գործը:

Խուզարկութեան երրորդ շրջանը, ինչպէս կը տեսնաք իւր կատարեալ պատերազմական դրութեամբ կապտանար չթողուլ գործողներուն քայլ մ'առնուլ: Արիչ բան չէր մնար ընել, բայց եթէ փախստականներուն ձերբակալվելու վտանգի մէջ դնել, կովելու գործիքները ան-

Տետացնել, խոնաւ հողի մէջ փթեցնել: Բայց չէ՞ որ սաստիկ ճնշումները հնարներ ստեղծել կուտան: Եւ յեղափոխականներն այնպիսի միջոցներ ձեռք բերին վտանգները յանձն առնելով որ վալիի գործ դրած միջոցները յօդս ցնդան:

Խուզարկող ոստիկանութիւնը, ինչպէս ըսինք, բանի մը տուն շրջափակելն ետքը, տագնապով, երկիւղէ բռնըված ու գոյնը նետած ներս կը մտնէ: Երբ, խուզարկելէն վերջը, կը նկատի, թէ տան մէջ կաջող չկայ) այդ վախկոտների խումբը կը դառնայ առիւծ: Հայհոյանքներ կը տեղան տան տիրոջ գլխուն, երբեմն նոյն իսկ ծեծ: Լկտի և անպատկառ խօսքեր կուղղեն կանանց և նրանց այժմ կանոնաւոր կը խուզարկեն: Կանայք ևս սկսած են վերջերս դիմագրութիւն ցոյց տալ, որոյ համար վալին դժգոհութիւն յայտնեց և եկեղեցիներու մէջ ծանուցում ընել տուաւ, որ կանայք լկտի խուզարկութեանց չհակառակին:

Հայհոյանքներէ՛ և ծեծերէ վերջ, այդ 60-80 հոգին ներս կը լցուին աները, բռնի հաց կը պահանջեն (ինչպէս միշտ ըրած են գիւղերը) ձիաններուն կեր կուզեն: Այս անօթի գայլերը այնպիսի ագահութեամբ կը թափվին հացի վրայ, որ կարծես անօթի կը պահեն իրենց փորերը, մինչև երթան խուզարկութեան: Սուլթանին պատիւ բերող զինուորները հացէն վերջ շնորհակալութիւն կընեն, այսինքն տասնեակներով կը լեցվին տան անկիւնները և տունը կողոպուտի կուտան: Գողացած են կանանց ոսկիներ, շատ անգամ զօռով վզերէն պոկած: Գողացած են ամեն տեսակ, թէ տղամարդու, թէ կանանց հագուստներ, շրջազգեստներ, գոգնոց, գլխու կապոց, չարչափ, վերարկու և այլն: Անցեալներ Յայնկոյսներ թաղին մէջ խուզարկութենէ վերջ ի միջի այլոց գողցան կիսամաշ գուլպաներ, իսկ մայիսի սկզբները նորաշէն թաղին խեղճ շատախցու մը տունը, ուր թափա հաց կը թխէին, նայելէն վերջ, մօտ 40 զափտիս ներս կը թափվին և անվախ կերպով հայ «կաջողի» փոխարէն թազա հացերը կը ձերբակալեն: Սրամիտ վանցի մը լաւ է ըսեր. «Պէտք է դիմել բոլոր վանցիներուն և ընդհանուր աղերսագիր մ'ուղարկել ամենողորմած սուլթանին, որ այդ 300-ի չափ բոլորովին անմեղ թազա հացերը չար գերութենէ ազատէ»: Աղքատ մարդն իր օրապահիկէն ետ ձգելով, հազիւ կարողացել էր պարկ մը ալիւր առնել...

Անշուշտ խենթ վալիի հրահանգովն է, որ այսպէս կընեն, որովհետև դժգոհութիւնն իրեն հասաւ և ինքը չը լսեց: Առաջներն այս աւազակութիւնը չնչին էր, այնպէս որ ծիծաղ կը շարժէր, բայց յետոյ սկսեցին սաստկացնել:

Սիրելի բարեկամներ, բաւական երկարօրէն նկարագրելով թրքական տարօրինակ խուզարկութիւնները և նրա հետ զուգընթաց ժողովրդի յեղափոխական ոգու բարձրանալը, չկարծէք, թէ կուզեմ ըսել, որ հասարակութիւն մը յեղափոխական դարձնողը միմիայն կատաղի խուզարկութիւններն են: Կուզեմ ըսել, որ անոնք բորբոքման զօրեղ ֆակտորներէ մինն են, ինչպէս փորձը կը ցուցնէ:

Քանի մը ամսուայ մէջ մօտաւորապէս 2000 տուն խուզարկված են, վանայ հետ առնելով նաև Աւանց, Հաղբաղի և Կողբանց գիւղերը, որոնցմէ երկուքը համա-

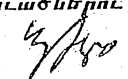
րեա վանին արուարձանները կրնան համարվիլ:

Այս գիւղերու մէջ 300-ի չափ տուն խուզարկվեցաւ, 15 անգամ խուզարկեցին Ս. Գրիգոր, Կարմրաւոր և վարագ: Այս վերջինս մի ամսուայ մէջ 10 անգամ ենթարկվեց խուզարկութիւնների, որոնց մէջ նշանաւոր է վալիի անձամբ կատարածը:

Մայիս 9-ին վալին 50 ձիաւորով, Պօղոս եպ. և քանի մը հարուստ հայ դաւաճաններ հետն առնելով, կեւլէ շրջագայութեան և մէկէն ուղղութիւնը փոխելով վանքը կը կոխէ: Ինքը կը նստի վանահօր սենեակը և ամենախիտ ու մանրամասն նայել կուտայ, ըսպէս առ ըսպէս անհամբեր սպասելով, որ հիմա պահապանները զինված կաջողներ հանելով իրեն կը ներկայացնեն. բայց զուր: Ամօթահար յետ կը դառնայ: Այդ օրը վանքի սեղանից զափտիսները միւսուրի արծաթէ տուփը գողացել էին, որ ամսէ մը վերջը հայ ոսկերչի մը մօտ գտնվեցաւ: Վարագայ շատ վնաս հասուցին ուսեստի նկատմամբ, ամեն անգամ 50-60 ձիաւորով ամբողջ օրով կը լսվեն ու կը թափեն, ձիանները վեր կը վարեն մարագներու և արտերու մէջ: Վարագայ միաբանութիւնը զգվելով այս գէշ և աւերիչ վարմունքէն, օր մը իւր բոլոր անդամներով իջաւ քաղաք և առաջնորդարանէն պահանջեց, որ կամ վանքի բանալիները պաշտօնապէս ձգվի վալիին և կամ այս անկարգ վարմանց վերջ տրվի:

Կարմրաւոր վանքի խուզարկութեան ժամանակ ձերբակալեցին վանքի կառավարիչ Ժիր և ժողովրդից յարգված երիտասարդ Յովհաննէսին և միաբան Պօղոս վարդապետին, որոնց կը մեղադրէին իբրև կաջող պահողներ: Ոչ մէկ փաստ չունենալով մեղադրելու, շուտով արձակվեցան ազգեցիկ մարդոց ձեռքով:

Ամեն անմեղ ձերբակալվածի վալին ամիսներով ու տարով կուզէ պահել, ըսելով. «Կոյ թերպիտ օլուն», (Թող խրատվի): Մտեցայ ըսել, որ այդ երիտասարդ Յովհաննէսին ձեռներն ամուր կը կապեն ետևը ու ժամով արևի տակ կը թողուն: Սպա թաքուր աղասին կը հրամայէ 100 փայտ զարնել, որ կաջողներու տեղն ըսէ: Եւ այս բոլորն ուխտաւորներու ներկայութեամբ: Նա լուռ էր: Ամենքը կը զարմանան, որ այդ ծանր հարուածներու տակ երիտասարդն «Օֆ» մ'անգամ չընէր:

Նիւթերի առատութեան պատճառով անկարող եղանք ներկայ համարում խօսել մեր ծրագրի մասին:

Նուիրատուութիւնների ցուցակ. —

- Կրս.-ից 100ր. Եկդ. 400ր. Ա. Գ-ի միջոցով 250ր.
 - Նշից 135ր. Զոկից 65ր. Ն.-ից 130ր. Բ.-ից 100ր.
 - ԱԴԸ. 175ր. ԿԱՅ. 20ր. Մսկ. 1500ր. Գնձկ. 99ր. ԲԺ.
 - Ա. 10ր. Բ.-ից 280ր. Վահնիք 46ր. 70կ. Օդս. 350ր.
 - Բ.-ից 30ր. Բշն.-ից 500ր. Ղրսբզ. 450ր. Կայծիկ 100ր.
 - Մցարը 200ր. ԲԺ. Ա. 10ր. Գձկ. 160ր. Բ.բ. 200ր. Վ.բշ.
 - 10ր. Լ. Մ. Վ. 2ր. Բշ. 100ր. Զլ. Խ. 11ր. 50կ. Մսկ. 100ր.
- (Կը շարունակվի)

Դաշնակցութեան անձանօթներից խնդրվում է թըղթակցութեան և նուիրատուութեան համար դիմել.

L. Boole, 15, Augustus Rd., Hammersmith, W. London: